

CSICSAY ALAJOS

A BIOLÓGIÁBÓL VÉGÜL TANTÁRGY LETT

Nehéz lenne meghatározni, mikor kezdődött el az egyének (egyedek) közötti ismeretátadás, hiszen az egymás tanításának jelensége már az állatvilágban is megfigyelhető. Itt ne csak a szülők és gyerekek (állatoknál a fiókák, kölykök) egymáshoz való viszonyára gondoljunk, hanem a felnőttek közötti tudásátadásra is. Ha az állatok csak az ösztöneikre lennének utalva, a legtöbb faj már rég kipusztult volna, pontosabban ki sem alakult volna. Mi egyszerű emberek is tanúi lehetünk, hogy egyes madárfajok miként tanítják meg a fiókáikat repülni, a ragadozó emlősök a kölykeiket vadászni stb. Mivel elfogadjuk, hogy az ember az állatvilágból származik, azt is tudomásul kell vennünk, hogy elődeinknek az ősműltből az állatok kölyöknevelő módszereit is magukkal kellett hozniuk, sőt

ami meglepő, olykor még tanulniuk is kellett tőlük, még ma sem ártana, bizonyos – nem túlzás – példaértékű fogásaira odafigyelniük. Némelyik tudományág kutatói ezt folyamatosan meg is teszik.

Arról már van némi fogalmunk, miként fejlődött ki az emberi társadalom, az ókori államokban milyenek voltak az emberek közti viszonyok, hogyan jöttek létre a bölceletek, a gyógyászat, ágaztak szét a különféle tudományok. Agyagba, kövekbe vésett, puha (azóta konzerválódott) anyagokra rajzolt, írt szövegek (ha esetenként csak töredékesen is) őrizték meg számunkra egyes zseniális elmék mondanivalóit, ha úgy tetszik, üzeneteit. Ha egy kicsit elgondolunk, annak is nyomára lelhetünk, hogy a történelemben mikor és hol jelentek meg először az oktató-

nevelő intézmények. A múzeumok, könyvtárak, levéltárak tömegével tárnak elénk ezekről hiteles dokumentumokat.

Az emberi kultúrát általában két nagy területre szokás felosztani: a tudomány(ok) és a művészet(ek) csoportjára. Tudni véljük, hogy melyikbe mi sorolható be, de ha jobban elgondolunk e lakonikus kategorizáláson, hamar rá kell jönnünk, hogy határt vonni közöttük nem is olyan könnyű, mert a határok bizony néha elmosódnak vagy talán nincsenek is. Erre akkor jövünk rá, ha figyelembe vesszük, mit szokás az egyik és mit a másik területen elhelyezni, aszerint, hogy kik az egyiknek és kik a másiknak a művelői. Mint tudjuk, a tudósok az ismeretlen dolgok (mondhatnánk, tények), folyamatok után kutatnak, fel-

feltárnak valamit, a művészek viszont azok, akik létrehoznak, átalakítanak, illetve alkotnak valamit. De van egy – a kialakulásától napjainkig igencsak lebecsült – szakterület, amelynek a művelői egyik csoporthoz sem tartoznak. Kezdetektől fogva arra törekszenek, hogy az ifjú nemzedéket, sőt néha a felnőtteket is segítsék a tudomány által feltárt és a művészek megalkotta dolgok – mi több, a történelmet végigkísérő, ide-oda csapongó eszmék – között eligazodni, megértetni velük a természet és a társadalom rejtett dolgait. Rávezetni őket arra, miként könnyebb a természetes kíváncsiságukat, lelki igényeiket kielégíteni, a szunnyadót felébreszteni, figyelmüket ráirányítani valamire, ami addig érdektelen volt, és értéktelenné tűnt számukra. Élvezni tudni a természet kínálta és az ember alkotta szépségeket. És még rengeteg, megszámlálhatatlan dolgot. Egyszóval a világot. Azt is mondhatnánk, megtanítani őket élni. Ezek a se tudós, se művész emberek a *pedagógusok*. A *kognitív* képességek és az *esztétikai* érzék kialakításán kívül van, azaz lenne még egy harmadik, nélkülözhetetlen, társadalomépítő (formáló) feladatuk is, a *szocializáció*. Hogy ezek együtt mekkora értéket képviselnek, nem igazán ismerték fel egyetlen társadalom (állam) politikai vezetői sem. Talán egy kivételtől eltekintve, aki még az újkor kezdeti szakaszában élt, magyar volt és ráadásul nő: *Lorántffy Zsuzsanna* (1602–1660), I. Rákóczi György erdélyi fejedelemnek az özvegye. Ő hívta meg Sárospatakra az akkori idők híres tanárát, azt is mondhatnánk, igazi pedagógusát, a cseh Jan Amos *Komenskýt*, latinosa néven *Comeniust* (1592–1670), hogy szervezze újjá az ottani kollégiumot.

A 16. és 17. századi (töredékeiben megmaradt) Magyarországnak leggazdagabb földbirtokosai közé tartozott a Lorántffy és a Rákóczi család. A sors úgy hozta, hogy mindkét család latifundiumai a testamentumok (végrendekezések) értelmében, Zsuzsanna nagyasszonyra szálltak, aki fölöttebb művelt, nagytekintélyű vidéki hölgy volt. Nem csoda hát, ha kivételes módon tudott sáfárkodni birtokai jövedelmével. Apai örökségének központja a sárospataki vár volt, melyet bőven termő mezők és kertek vettek körül. Éléskamrái, pincéi mindig tele voltak élelemmel, így a földek és a kertek tartósított termékeivel is. A várban kapott helyet a Nyugat-Európában ne-

velkedett kiváló elmék irányítása alatt álló, kollégiumként működő főiskola, amelybe 1650 őszén érkezett meg *J. A. Komenský*.

Történelemből tudjuk, hogy 1618-ban a cseh rendek Habsburg-ellenes felkelése által, Európában kezdetét vette a harmincéves háború. A cseheket két évig tartó reménytelen küzdelem után leverték, a lázadók vezetőit kivégezték, s a velük szimpatizálókat kíméletlenül üldözték. *Komenský* családja a huszitizmus szellemét magáénak valló *cseh-testvérek* mozgalmához tartozott. Johannes (Ján) nevű fiukat cseh gimnáziumokban tanították, aki tanulmányait a Heidelbergi Egyetemen fejezte be. Csehország 1627-ben elvesztette önállóságát, mondhatnánk, mint önálló állam, azaz királyság megszűnt létezni. A Habsburgokhoz hű réteg, minden számukra gyanús csoportosulás működését ellehetetlenítették, a *cseh-testvérek* egyik közössége, amelynek *Komenský* is tagja volt, a lengyelországi Leszno városába menekült. Az ifjú tudós ott előbb a szülőföldjén megkezdett tanári pályáját folytatta, de csakhamar a lesznoi gyülekezet papja, illetve püspöke lett. Mivel tapasztalta, hogy a háború és a vallások, pontosabban a katolikusok és a protestánsok közötti torzalkodások mennyire a züllés szélére sodorták az ifjúságot, elkezdett nevelő témájú könyveket írni, melyek egyre szélesebb körben vonták magukra a figyelmet. Nem valószínű, hogy Sárospatakon maga az özvegy Zsuzsanna asszony olvasta elsőként *Comenius* írásait, hanem a kollégium tanárai közül valaki, aki felhívta rájuk a figyelmét. Például lehetett *Tolnai Dali János* (1606–1660), aki 1649-ben került vissza Patakra rektornak. Ő már előbb is tevékenykedett a kollégiumban, de puritanizmusa, illetve kálvinista volta miatt el kellett hagynia az intézményt.

Komenský négy évig tartó pataki tevékenysége idején írta meg főművét az *Orbis pictus*t, magyarra fordítva, *A világ képekben*. (Sem a latin, sem a magyar nem teljes cím). És a *Schola Ludus*t, magyarul: *Az iskola mint játékszint*. Joggal állíthatnánk, az utóbbival ő teremtette meg az azóta feledésbe merült, de ma egyre többet emlegetett drámapedagógiát. Ugyanis a pataki iskola tananyagát dramatiszálva dolgozta fel. Ám mindezeknek vajmi kevés közük lenne „*Gaia ruhájának*” forma- és színgazdagságához, aminek titkaira a cikksorozatomban

igyekszem ráterelni az érdeklődést. Az *Orbis pictus*nak látszatra igen csekély köze van hozzá. Legfeljebb anynyi, hogy nálunk a szerzője volt az, aki elsőként, ha nem is szándékosan, a biológiai fogalmakat bevitte az iskolába. Meg kell vallanom, ezt eddig én sem vettem észre. Részben azért nem, mert aktív pedagógus koromban még eszembe sem jutott a bioszférára úgy tekinteni, mint „*Gaiára*”, vagyis mint az élővilág rétegződésének egymástól elválaszthatatlan egészére, beleértve az emberi organizmust és populációt is, mint egy hatalmas, az egész Földet behálózó *biocönózisra*. Másrészt, mert régen volt, amikor kezembe került *dr. Mészáros István* (1927–2021) pedagógiatörténész egyik könyve, a *Mióta van iskola?* című. Azt követően figyeltem fel rá komolyabban, hogy Mészáros tanár úrral, 1994 áprilisában személyesen is volt szerencsém találkozni. Esztergomban, a város tanítóképző főiskolájának aulájában rendezett nemzetközi iskolatörténeti konferencia egyik főelőadója ő volt, melyen én is felolvashattam szerény korreferátumomat a párkányi iskolák történetéről, érintve általa a cseh/szlovákiai magyar iskolahálózat hányatott sorsát az 1920-as, illetve 1945-ös hátráfordítások után. A konferencia egyik szünetében odajött hozzám a tanár úr, és kissé restelkedve közölte velem, a szlovákiai magyar iskolákról szinte semmit sem tudnak. Értette ezalatt a magyarországi oktatáskutatókat, történészeket. Ez engem nagyon meglepett, évekig bennem motoszkált a vallomása, gondoltam, ha más nem, hát én majd megírom. Sokféle ok miatt, nyolc évnek kellett eltelnie, hogy munkám, *Iskolatörténet* címen megjelenhessen. Terjedelme miatt nem térhettem ki benne a tantárgy pedagógiai vonatkozásaira, így a saját szakomra sem, a biológiára. Ezt most is csak abból a szempontból teszem, hogy rávilágítsak *Komenský* betűtanítási leleményeire, melyekre Mészáros István könyvének újraolvasása révén vettem észre. A 182. oldalon található képsor melletti szöveg így szól: *Comenius* „*első ábécéje*” az *Orbis Pictus* című könyve elején: A-tól M-ig. A *kiváló pedagógus előbb a hangzót ismertette meg a gyerekekkel, mégpedig valamilyen élőlény hangját, utána ezt a hangot kötötte egy betűalakhoz*. A 183. oldalon folytatja a sort N-től Z-ig, miáltal felépítette a 24 betűből álló ábécét. A képek közül 20 olyan állatot ábrázol, melyeket a

gyerekeknek eleve ismerniük kellett. Csakhogy akadhatott egy leküzdhetetlennek tűnő probléma. A tanítás latin nyelven folyt, a gyerekek pedig nyilván magyarok voltak, tehát a szavakat, fogalmakat csak úgy értették meg, ha a tanító valaminek a képéhez köti őket. Ebből támadhatott Komenskýnak az ötlete, hogy olyan élőlények képeit tárja a gyerekek elé, amelyekkel naponta találkoznak, és máris adott az asszociáció. Például: *Cornis f. 3. cornika- á á, (Á varjú károg, A a), Ovis f. 3. balar bé é é (Á bárány béget B b), Anser m. 3. gingrit, ga ga (Á lúd gágog, G g), Anas f. 3. tetrinnit, kha kha (Á rétze reczeg, (á kácsa kácsog) K k)*. Ami nagyon érdekes, hogy a pataki tanárok Comenius művét hamar lefordították magyarra, mégpedig palócosan, amire leginkább az Á-kból lehet következtetni. Comenius műve csak 1658-ban jelent meg először Nürnbergben latinul, de ez tette őt, mint pedagógust, halhatatlanná. Sárospatakon is egy ideig még latinul folyt a tanítás, de a bibliafordításoknak köszönhetően a nemzeti nyelvek térhódításának már nem lehetett gátat szabni. Ráadásul Magyarországon beköszöntött a nyelvjáts is, ami sok

esetben furcsa, mondhatnánk eléggé erőltetett szavakat produkált. Még az 1800-as évek közepén is egyes tankönyvek a soknevű fülemülét (*Luscinia megarhynchos*) *bájdalú zenéerként* írják le, ami ma nevenségesen hangzik, ám mindmáig megmaradt a kedves, hangulatkeltő neve, a *csalogány*.

A sokat üldözött, mégis hosszú életet megélt Táncsics Mihályt (1799–1884) úgy tartja számon az irodalom- és a művelődéstörténet, mint politikus, író, újságíró, de sajnos megfeledkeznek róla, mint tankönyvíró. Én a múlt század 50-es éveinek közepén, az akkor közszájon forgó polgári iskolában, hivatalos nevén nyolcéves középiskolában (valójában elemi volt), ami ún. „kis érettségivel” zárult, magyar irodalomból a legnehezebb tételt, őt húztam. Egyáltalán nem emlékszem rá, mit hordtam össze szegény Táncsicsról, lényeg az, hogy a feleletemre kitűnőt kaptam. Arról viszont, hogy tankönyveket is írt, méghozzá természetrajzi könyveket, Mészáros István iskolatörténetéből értesültem, találkozásunk után jó pár évtizeddel. Egyiknek a címe: *Lényismeret, azaz természethistória az ifjúság számára*.

Állatország című részének tartalomjegyzékében a következők olvashatók: *Első főosztály: bőrállatok. I. fokozat: csirányok. Első osztály: magzonyok. I. rend: pesgék. II. rend: evezősök. Második osztály: tojanok. Harmadik osztály: buranyok. II. fokozat: nemzönyök stb.* (Mióta van iskola?, Móra Ferenc Könyvkiadó, 1982.) A 19. század közepén még itt tartott a magyar biológiai rendszertan. Ehhez csak annyit kellett hozzátenniük a növény- és az állattan kutatóinak, hogy a furcsa megnevezéseknek valamelyik tájnyelvünkben megtalálták a latinnal harmonizáló, időtállóknak vélt, a köznyelvbe betagozható magyar megfelelőjét. Nem csoda hát, ha a legtöbb növénynek, állatnak magyarul ma is tucatszori neve van. Komolyabb probléma akkor merül fel, ha esetenként a latin név is megváltozik, ami a tudományos kutatás eredményei következtében a rendszertani be-, illetve átsorolás következtében következik be. Egyébként ilyesmivel minden tudomány művelőinek, sőt az ismeretek közvetítőinek, a pedagógusoknak is számolniuk kell.

